

VERLANGEN NAAR WAT? ESSAY OVER DE ROMAN MEMORANDUM VAN MARLENE VAN NIEKERK

Gerda Wiegers

Inleiding

Op de vooravond van zijn hernieuwde ziekenhuisopname begint Johannes Frederikus Wiid aan een derde memorandum. Hij wil hiermee een toelichting verschaffen op twee andere memoranda die hij al heeft geschreven met het oog op zijn verwachte opname, die de volgende dag zal plaats vinden. Deze toelichting is nodig, omdat anders niemand wijs zou kunnen worden uit de aangelegde memoranda (tabellen) voor het geval hij de volgende dag zal komen te overlijden; hij lijdt aan een leverkanker met progressieve prognose. Wiid is vertrouwd met memoranda; deze heeft hij tijdens zijn gehele beroepsleven als ambtenaar geproduceerd, maar voor dit laatste memorandum is hij toch wat nerveus, want nu gaat het om stelwerk en om stijl, om volzinnen die inzicht moeten geven in zijn ervaringen.

In haar roman *Memorandum* beschrijft de Zuid-Afrikaanse schrijfster Marlene van Niekerk¹, hoe de hoofdpersoon Wiid bij zijn vorige ziekenhuisopname een nachtelijk gesprek tussen twee vreemde patiënten naast hem opvangt en in zijn herinnering opslaat. Sedert die nacht heeft hij belangstelling ontwikkeld voor zaken die altijd ver van zijn bed lagen. Dit heeft hem ook onrustig gemaakt en voor deze onrust tracht hij woorden te vinden in dit derde memorandum, dat hij schrijft in de nacht vóór de komende opname. De herinneringen van het gesprek tussen de beide vreemdelingen is de drijfveer tot een onderzoek naar de betekenis hiervan en daarmee een zoektocht naar niet-ontwikkelde en niet-bewuste aspecten van zijn eigen persoon, van zijn menszijn, van zijn emoties en verlangens. Interessant daarbij is het om te zien wat er gebeurt als de bekende codes wegvallen: de codes in taalgebruik, in etiquette, in logica, in hiërarchieën.

Verskillende thema's komen in deze roman naar voren, zoals: de regels in de gezondheidszorg, die een contact gebaseerd op wederkerigheid en respect in de weg staan, en die leiden tot anonymisering van de mens; er zijn ook de beperktheid en één- dimensionaliteit waartoe een louter ambtelijk functioneren voor iemand persoonlijk kan leiden; in verband daarmee speelt ook de tegenstelling tussen ambtelijke taal en poëtische verwoording van ervaringen. Vervolgens is er de betekenis van menselijk contact - de betekenis van de ander voor intimiteit en het zich thuis voelen in de wereld en in zichzelf. Bovenal is

deze roman in zijn rijke symboliek en in het zicht van de dood een metafoor voor de zoektocht van een mens naar heelwording.

Op de ochtend van 5 oktober 2005 werd ik opgenomen in het Tygerberghospitaal voor een radiofrequente katheterablatie van de kankergezwellen in mijn lever, die na een jaar van periodieke bombardementen met chemicaliën niet bevredigend wilden reageren. Ik lag al een paar uur in mijn nieuwe ziekenhuis pyjama in mijn bed toen twee medepatiënten hun intrek namen, de ene in een rolstoel, de andere achter een donkere bril. (12)

Hiermee begint het derde memorandum dat Wiid schrijft. Het tweede memorandum is als Addendum 1 toegevoegd achter in de roman en omvat twee tabellen die nauwkeurig met tijdsaanduiding de verwachte voorbereiding, de ingreep, de medicatie en behandeling na de operatie aangeven, zoals deze vanaf morgen, 12 april 2006, in gang wordt gezet. Addendum 2 is een verklaring van vreemde woorden, termen en begrippen die Wiid heeft onthouden uit de conversatie van de beide medepatiënten. Deze medepatiënten duidt hij aan als: X (met donkere bril) en Y (in rolstoel). De woordenlijst omvat voor hem totaal onbekende, vreemde begrippen die hij fonetisch heeft onthouden en waarvan hij de betekenis heeft achterhaald met de hulp van de bibliothecaris in de bibliotheek. De omschrijvingen zijn fragmentarisch en in telegramstijl gesteld. Hieruit valt af te leiden dat hij dit zo gewend was in zijn werk als ambtenaar. Hij is hoofd publieke werken van zijn stad.

Wiid kent de regels van de etiquette en als de beide mannen worden binnen gebracht heet hij hen welkom, stelt zich voor met zijn achternaam en beroep en licht hen in over zijn opname. Dat maakt echter op hen geen enkele indruk; ze zeggen niets, pakken hun eigen spullen uit en maken elkaar uit voor resp. *fractalkakker* en *dromerige poelepetaat*, om vervolgens nog kortaf op de verpleegsters te reageren. Wiid voelt zich daarover enigszins beschaamd, ze doen immers hun best. Hij merkt ook nog op dat ieder van hen een boek op het nachtkastje legt: mijnheer X (stoel) Gaston. Bachelard, *The poëtics of Space* en mijnheer Y (bril) J. Rijckwert, *The idea of a town*.

Zorg en gastvrijheid

Hier begint een wonderlijke nacht, die Wiid later wakend doorbrengt op de *intensive care* met de beide mannen aan weerszijden. Zodoende volgt hij hun gesprekken die óver hem heen worden gevoerd en die hij als het ware in zich opzuigt, hoewel hij hen niet begrijpt. Volgens hem spreken zij onbegrijpelijk taal en uiten ze onsamenhangende zinnen en constructies, gespeend van elke logica. De naam 'Wiid' bevat enige symboliek en betekent in het Frans 'vide'. De auteur heeft hem bewust gekozen, zoals ze in een lezing aan de Radboud Universiteit Nijmegen vertelde.² Wiid is 'leeg' voor het vreemde, voor het andere, voor

datgene waarover hij geen controle heeft, voor de facetten die buiten de gangbare maatschappelijke normen liggen en voor datgene dat niet tot zijn werk en functie behoort. Zo is hij zeer verbaasd over de vrijpostigheid van de beide heren in een dispuut met de verpleegsters, die de patiënten geen enkele zelfstandigheid laten. Regels zijn regels, zo functioneert 'de zorg' en bovendien: ze hadden de voorschriften van het systeem ondertekend!

De auteur laat hier verschillende attitudes zien: die van de nette volgzaamheid die het systeem onderschrijft en die van X en Y die hun eigen impulsen, opvattingen en gedragingen volgen. Hier wordt iets zichtbaar gemaakt van de absurditeit van sommige regels, die alle respect voor individuele eigenheid en de eigen mogelijkheden ontkennen. De heren willen bijvoorbeeld zelf naar de operatiekamer, omdat ze dat best kunnen, maar moeten volgens het protocol per brancard gebracht worden. Y heeft overigens meer kritiek en beweert dat het probleem met de medische dienstverlening in het Westen begon toen de kerk in de vierde eeuw na Christus gastvrijheid 'ontbedde' vanuit de particuliere woning en er een gespecialiseerde activiteit van maakte, die door een 'buitenagentschap' werd uitgeoefend (71). Van toen af sprak men van 'zorg' in plaats van 'gastvrijheid'. Christelijke instanties begonnen voor de zieken te zorgen in opvanghuizen en nog later nam de staat de functie over in ziekenhuizen. 'Gezondheidszorg' is de tegenwoordige term en die is anoniem.

Er is hier duidelijk sprake van kritiek op het systeem, '*van gastvrijheid tot zorg*'.

Het is in onze samenleving ondenkbaar en onbestaanbaar om het systeem van de gezondheidszorg af te breken en opnieuw op te bouwen. Over gastvrijheid en zorg als menselijke hoedanigheden en activiteiten valt echter wel te filosoferen.

Bernd Jager³, hoogleraar fenomenologische psychologie in Montréal, schrijft hierover behartenswaardige dingen. De moderne natuurwetenschappen, waartoe men ook de medische wetenschap kan rekenen, leven gescheiden van het sacrale en het gastvrije. Ze zijn nauw verbonden met het alledaagse; ze "spelen geen rol bij het sacraal verlangen *de ander* en *het andere* in gastvrijheid te ontmoeten".⁴ Ontmoeten *van de ander* en *het andere* betekent dat er een zekere afstand is; de ander is niet gelijk aan mijzelf, er is een bepaalde distantie noodzakelijk om werkelijk te kunnen ontmoeten. Als de distantie wegvalt dan is er sprake van een in-bezit-nemen, van het nivelleren van verschillen en in vergaande vorm, het onderwerpen en gebruiken van de ander. In ferme taal uit Y zich in de roman over een dergelijke houding: "Valhek, wachthok, meten, wegen, smalle gang, narcosekamer, slachtbank, herstelfuik, intensieve zorg"(79). Hij vraagt zich af waarom hij dit laat gebeuren en waarom ook zijn kompaan dit gedooft? Dat wijst er op dat hij zich uitgeleverd voelt aan de medische en verpleegkundige zorg. In de roman vinden we ook de opmerking: "Dat hoe intensiever je werd verzorgd, des te afstandelijker je werd van jezelf als ziek mens?"(57)

Om de ander werkelijk te ontmoeten spreekt Jager over de betekenis van een drempel en de overschrijding daarvan: "Waar de drempel binnen het verbond van gast en gastheer ons tot terughouding dwingt en ons maant om een gastvrije ruimte in stand te houden".⁵ Op uitnodiging van de gastheer/vrouw overschrijdt men de drempel en betreedt men daarmee een ruimte waar men welkom is, of verwacht wordt. Om dit principe zou het ook kunnen gaan in de zorgverlening, want: "binnen een gastvrije ruimte kan een persoonlijke manifestatie van personen, dingen en relaties plaatsvinden".⁶ Tot ver in de twintigste eeuw werden ziekenhuizen in de volksmond soms nog *gasthuis* genoemd, een veelzeggende benaming waarin de oorspronkelijke betekenis nog aanwezig is. Nu bestaat er echter een tendens om te spreken over een *medisch centrum*, waarin het accent in toenemende mate op de medicalisering van de zorg is gaan liggen. Deze verschuiving verlegt de behandeling van de zieke mens naar het medisch probleem dat om een oplossing vraagt in liefst grote centra, door specialisten van een hoog wetenschappelijk en professioneel niveau op hun eigen deelgebied. Van Niekerk laat Y in de roman zeggen:

De wetenschap kan het anders zijn van dingen (je zou hier ook mensen kunnen invullen; GW) niet verdragen, moet alles reduceren tot kwantiteiten, moet dingen en hun delen isoleren teneinde hen te kunnen doorvorsen. Zoals een machthebber eerst mensen moet verdelen voor hij kan heersen.(74)

Zoals al eerder gezegd: het medisch handelen, en ruimer gezien ook steeds meer het verzorgend handelen, is gericht op het oplossen van problemen, op het uit de weg ruimen van hindernissen, waarbij geen of nauwelijks ruimte blijft voor een persoonlijke manifestatie van een relatie tussen zorgverlener en patiënt. Het maakt dan ook niet meer uit welke arts, welke verpleegkundige de patiënt behandelt. "We maken het ene gelijk aan het andere, (we) vervagen alle verschillen, ontdoen het van het persoonlijke en daarbij eigenen wij ons een wereld toe", zo stelt Jager.⁷ De zorgverlener eigent zich de patiënt toe, beter gezegd, de kwaal van de patiënt en daarmee treden verzakelijking en objectivering in.

Een ander aspect van de opmars van de technologische mogelijkheden en daarmee samenhangend de steeds verdere specialisaties, leiden tot voortgaande regulering en daarmee objectivering van zowel de patiënt met zijn kwaal, als de daarbij voorgeschreven behandelwijze. Deze moet nauwkeurig en helder worden omschreven, met name om ze evalueerbaar te maken, ten behoeve van eventuele claims bij mogelijke misstappen en voor de te betalen honoraria van de medisch specialisten door de verzekeringsmaatschappijen. Protocollen worden de richting-wijzers voor de zorgverlening, terwijl de mens, de patiënt, dreigt te verdwalen tussen een chaos van 'verkeersregels'. Wiid merkt op bij zijn eerste opname:

Op mijn eigen brancardtocht door de lange gangen was ik al gauw de tel kwijt, om maar te zwijgen van de richting. Een doolhof was het, al was alles helder verlicht en waren er overal keurige lijnen op de vloer en duidelijke naambordjes aangebracht.(40)

Het gaf hem het gevoel te blijven staan terwijl hij werd voortgerold; hij bevindt zich in een doolhof, letterlijk en figuurlijk, waaraan niet valt te ontkomen.

Als we de houding van gastvrijheid nog eens bekijken dan zouden we als de basis daarvan moeten vinden: een bepaalde ruimte tussen gastheer – in dit geval de zorginstelling – en de patiënt of hulpvrager. In zo'n ruimte is er sprake van een tegemoetkomen van de ander. Dat houdt wederzijds respect in. Zonder respect dreigt er een 'in bezit nemen' van de ander, of van een 'op afstand plaatsen'. In beide gevallen is er geen sprake meer van ontmoeten. Bij een ontmoeting die plaats vindt in de tussenruimte van twee personen wordt iemand niet tot instrument of tot object gemaakt in de handen van een specialist. Zorg dragen en hulp verlenen kunnen zelfs een wederkerig proces zijn, waarin sprake is van uitwisseling en overleg. Een patiënt gaat zich dan ook niet gedragen als een volkomen afhankelijk persoon, maar evenmin als een eiser of rechthebber op zorg. Dit refereert ook aan een diepere betekenis van *heelkunde*. 'Heelkunde' betekent bij ons chirurgie. *Helen* houdt echter meer in: genezen, heel maken van een kwaal en nog meer in de diepte: het helen van de totale mens. De woorden *heel* en *heil* zijn aan elkaar verwant en worden zo boven het profane uitgetild. Jager situeert gastvrijheid ook in een sacrale sfeer, trekt haar zodoende uit het alledaagse, waarin utiliteit en praktische oplossingen de boventoon voeren. Jager spreekt over het "sacraal verlangen de ander en het andere in gastvrijheid te ontmoeten".⁸ Dan vinden 'zien', 'horen' en 'begrijpen' plaats.

Niets van dit alles treffen we aan in het ziekenhuis waar X, Y en Wiid met elkaar de intensive care delen. Er is een staf van verpleegkundigen die ieder moment komen kijken naar de slangetjes en buisjes, de bloeddruk en de afscheidingen, het gerochel en gestamp, de cijfers en de curven; er worden opmerkingen gemaakt en aanwijzingen gegeven; de mens wordt er niet ontmoet.

De betekenis van de ander

Wiid is dus bezig zijn laatste memorandum te schrijven. Hij verplaatst zich in zijn geheugen terug naar de zoektocht die hij heeft ingezet, de zoektocht naar de betekenis van de flarden van gesprekken op de intensive care, waar hij een half jaar daarvoor tussen de vermoedelijk stervende patiënten X en Y lag. Zijn fabelachtige geheugen, waarvoor hij beroemd is bij zijn Dienst Stadsverfraaiing (Hannes het Geheugen, werd hij wel genoemd), is hem zeer behulpzaam om de onsamenvangende gesprekken te reconstrueren. Als hulpmiddel daartoe heeft hij verschillende hem volkomen onbekende begrippen en termen onthouden. Hij gaat daarmee na zijn ontslag uit het ziekenhuis naar de bibliotheek om de

betekenis te achterhalen. Daar ontmoet hij de directeur van de bibliotheek, J.S.Buytendagh (JSB), een type bohémien waarin, vanwege diens uiterlijk, de nette Wiid niet onmiddellijk vertrouwen stelt. Niettemin legt hij hem zijn vragen voor. Buytendagh toont oprechte belangstelling en helpt hem heel joviaal en onvermoeibaar bij het zoeken naar betekenissen.

Wat betekenen de personen X en Y, en Buitendagh voor Wiid?

'X' en 'Y' lijken abstracte termen, wiskundige onbekenden waaraan een herkenbare identiteit ontbreekt. Wiid treedt ook niet met hen in communicatie, integendeel, hij houdt zich stil en maakt zich onzichtbaar in zijn ziekenhuisbed tussen de twee heren in. Voor hen bestaat hij zodoende niet. Kunnen we de figuren X en Y in symbolische zin als onbewuste delen van Wiids persoonlijkheid zien? Zijn het delen die onder invloed van narcose, of met het zicht op de dood, als flarden tot bewustzijn komen? Zijn het onontwikkelde kwaliteiten die zijn leven rijker en voller hadden kunnen maken als hij zich niet in een keurslijf van werk en ambtelijkheid had gewrongen? Hoe dan ook: Wiid zuigt als het ware in zich op wat hij de twee tegen elkaar hoort zeggen. Als hij dit dan opschrijft, voelt hij zich als hun executeur testamentair. Hij beschikt over hun boedel, hun nalatenschap als een afronding van dit gebeuren op de 'intensive care'. Het kan ook de afronding zijn van een heel leven, mogelijk dat van hemzelf.

X en Y zeggen vreemde dingen. Vaak gaat het over architectuur en bouwkunde, maar van enige logica en praktische betekenis is geen sprake. Er zijn vooral volledig onverwachte associaties met bijvoorbeeld de antieken, of met een beroemd mozaïek in Keulen, met het Grünewaldaltaarstuk, met poëzie en schilderkunst, met het landschap en de engelen, met bloemen en vogels en nesten, met bouwen en wonen. Uit al deze frasen, onafgemaakte zinnen en niet met elkaar verband houdende associaties onthoudt Wiid enige woorden en termen⁹ en daarmee komt hij bij Buytendagh terecht. Hij moet zichzelf overwinnen om met zulke vreemde vragen voor de dag te komen en hij moet, omwille van de verschijning van deze man, vooroordelen opzij zetten. De relatie met deze bibliothecaris wordt een avontuur, wanneer deze hem in zijn zoektocht naar betekenis begeleidt.

Samen een passie delen

Tot voor de drempel van de dood bezielt de passie X en Y. Ze blijven hun eigen ellende ironiseren en de verrotting van het systeem bekritisieren, terwijl ze bevoorrecht genoeg zijn om 'een Eerste Wereldgezondheidszorg te kunnen betalen in de Derde Wereld van Afrika'. Wiid wordt van zijn a propos gebracht, gaat twijfelen, maar stapt toch niet van zijn opvatting af dat de heren egocentrisch zijn en spuwen op hetgeen gewone mensen waarderen als technologische vooruitgang. Hij is dankbaar voor de hulp die hem geboden

wordt. Tegelijkertijd kijkt hij er naar uit om meer te vernemen van die passie die deze mensen bezielt om in het aangezicht van de dood van gedachten te blijven wisselen en met elkaar te blijven debatteren. Iets van deze passie slaat over op hem. Het wakkert de begeerte aan om te blijven luisteren en alles in zich op te nemen. Hierdoor ontrolt zich een reis naar binnen, die hij met behulp van Buytendagh gaat exploreren. Deze wordt voor hem een gids bij het zoeken naar verklaring en betekenis van alle vreemde woorden, termen en frasen die hij heeft opgezogen en onthouden. Buytendagh weet hem steeds naar de juiste bronnen te leiden, hoewel het in de bibliotheek een chaos is, aan verloedering ten prooi, zo vindt Wiid. En dan is er ook nog ongepaste muziek te horen! Alle normen van ordelijkheid en netheid ontbreken en dat is een schok. Wat er wel gebeurt is, dat de bibliothecaris zich volledig ter beschikking stelt om voor en met hem te zoeken. Daarbij is hij ook nog wellevend, verwent hem met kleine attenties, zoals flessen wijn: 'in vino veritas!' die hij met humor ontvangt, maar als geheelonthouder toch niet zelf zal drinken.

Nu delen Wiid en Buytendagh een passie: het zoeken naar betekenis; dat creëert een wederzijdse ontvankelijkheid. Voor de bibliothecaris wordt het zoeken een waar bibliografisch avontuur; voor Wiid gaat een wereld open aan kunst, historie, cultuur, poëzie en filosofie. Vooral opent hij zichzelf, zo zou men kunnen afleiden uit de verandering die bij hem plaatsvindt. Hij is ééndimensionaal gericht geweest op zijn werk, rationeel gepland in regels, structuren en systemen, neergelegd in ontelbare gelezen en ongelezen rapporten. Nu opent hij zijn hart voor het irrationele, voor de paradoxen in het leven, voor wat hem raakt zonder dat hij dit onmiddellijk kan verwoorden. Hij ziet in dat er een andere dan nuttige 'betekenis in de dingen huist', zoals dichters hierover schrijven, 'in nachten, kasten, koffers en bomen'.⁽⁸⁵⁾ Hij begint zich te verwonderen over de dingen en dat heeft hij nooit meer gedaan sinds zijn kindertijd, want hij had immers alles onder controle. Als de controle bij mensen wegvalt dan lijkt er energie vrij te komen en ruimte te ontstaan om zich te laten raken door een diepere werkelijkheid, ofwel de alledaagse werkelijkheid anders en als meer veelzijdig te ervaren. Dit begint bij verwondering, die Wiid ten deel valt als hij in het ziekenhuis de twee medepatiënten hoort redekavelen en discussiëren en hij zich daarvoor openstelt, aanvankelijk uit nieuwsgierigheid.

Verwondering, schrijft Cornelis Verhoeven,¹⁰

hoort thuis in de pathische, passieve sector van het leven. Zij is openheid, kwetsbaarheid. Geslotenheid sluit haar uit, want dat is de kramp van de geest rondom het direct noodzakelijke, praktische, tastbare, de angst voor het verlies van wat men als werkelijkheid beschouwt...

De verwondering brengt een moment van stilstand in het denken; *stilstaan* bij iets betekent iets tot je laten komen, zonder ingrijpen. Het betekent ook *stilzijn*, zwijgen om zo het anders zijn van de dingen te beschouwen. De dingen blijven

weliswaar hetzelfde. Ze worden echter niet alleen waargenomen, maar ook gezien in hun schoonheid, of geladen met betekenis. Ofwel krijgen ze een symbolische betekenis, waarin zich manifesteert dat er een waardevolle samenhang is in de dingen van de wereld, in de verhalen van de mensen en in de relaties die we met anderen hebben.¹¹ Symbolen kunnen daarin oriëntatie geven aan het leven van de mens, aan wat er in de existentie aan de hand is.

Dragers daarvan zijn literatuur en poëzie, die een rijkdom aan meerzinnigheid aanreiken. Dit is ook een thema waardoor Wiid geraakt wordt in zijn zoektocht in de bibliotheek. Hij hoort en leest *over architectuur en nesten, over wonen en nesten, over bouwen en nesten*, over het boek van Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*,¹² die één van de beide heren op het nachtkastje heeft liggen.

Over intimiteit en wonen

Op een wonderlijke wijze is er sprake van *leegte en ruimte*, van *stenen en nesten*, van *huis en hemel*. Twee mensen, X en Y, zelfs drie, Buytendagh meegerekend, lijken geheel van mening te verschillen en toch delen ze kennis en opvattingen. Wiid beseft dat niet zij van mening met elkaar verschillen, maar hij met hen. Hij, die dacht dat *lucht lucht* en dat *ruimte leegte* was.⁽¹³²⁾ Nu hoort hij voor het eerst dat ruimte iets met kwaliteit van leven te maken heeft en dat de inrichting daarvan een barometer van liefde is. *Nesten* betekenen heel veel in de gesprekken en al zoekend bij Bachelard, komt Wiid op een andere en diepere betekenis. Hij gaat ook imaginaties zien als een werkelijkheid en hij leert zich openstellen voor een poëtische taal. Een *nest* is bij Bachelard een metafoor voor een woning: "Le nid comme tout image de repos, de tranquillité s'associe immédiatement à l'image de la maison simple".¹³ *La maison-nid* is voor Bachelard een natuurlijke plek voor de functie wonen; men keert er terug, men droomt ervan steeds terug te keren als een vogel naar zijn nest, als het lam naar de kooi. Het teken van terugkeer markeert eindeloze dromen van menselijke terugkeer, die zich afspelen in het ritme van het menselijk leven en in een strijd tegen afwezigheid. De beelden zijn verbonden met een intiem bestanddeel van trouw. Wiid bewoont een appartement, hij heeft een dak boven zijn hoofd, kan zich afsluiten van de buitenwereld en zijn werk. De woning heeft een functionele betekenis, zoals dit voor de moderne mens in het algemeen het geval is. Le Corbusier spreekt zelfs over de woning als een 'woonmachine', behorend tot de series van industriële producten. Mircea Eliade¹⁴ spreekt over 'Entsakralisering' van de menselijke woning als deel van de omwenteling in industriële gemeenschappen onder invloed van het wetenschappelijke denken. De kosmos en de natuur zijn ontdaan van hun sacrale karakter en het is maar de vraag of we nog existentiële geborgenheid terugvinden in de moderne samenleving en in de moderne wijze van wonen waarin het wisselen van woonplek en woning even

normaal wordt als het kopen van een nieuwe fiets! Wiid hoort X en Y spreken over de *Mundus*, begrepen als het eerste centrale altaar bij de Romeinse stedenstichting.(192) Eliade zegt dat de opstelling van de *axis mundi* in de structuur van de woonplek een kosmisch symbool is, dat de heiligheid van de plek benadrukt en waarin het hemel en aarde met elkaar verbindt.

Voor Wiid is alles wat hij hoort en waar hij bij zijn onderzoek achter komt, volslagen nieuw. Bovendien is er nog de poëtische taal waarin Bachelard zich uitdrukt. Dit alles bij elkaar is er de oorzaak van dat hij met een ontvulde blik naar zijn woonplek van de afgelopen dertig jaar gaat kijken. Hij ziet een verouderd blok steen van zes verdiepingen, de burens kent hij niet. Binnen bij hem is het eveneens grauw, een vrijgezellenhuis zonder franje, een verversingspost voor een dienstklopper.(61,62) Hij heeft zijn huis nooit bewoond als een intieme plek, zoals Bachelard dat poëtisch verwoordt: "Notre maison est un nid dans le monde",¹⁵ "nous y vivrons dans une confiance native, si vraiment nous participons en nos rêves, à la sécurité de la première demeure". Doordat hij zich openstelt voor een poëtische taal en voor symbolen, komen er uit zijn jeugd allerlei beelden van zijn ouders en zijn ouderlijk huis naar boven. Fantasieën, angsten, dromen over intimiteit en geborgenheid verschijnen weer in zijn bewustzijn. Door zich te openen voor wat de beide heren te zeggen hebben, worden de beelden uit de eigen kindertijd helderder. Zijn jeugd met zijn ouders samen, met hun verdriet over een gestorven tweelingbroertje, zijn ziektes en het brood met suiker dat zijn moeder hem dan gaf, het voorlezen door zijn vader, zijn dagdromen en zijn fascinatie voor geuren, kleuren, uitdrukkingen en gebaren en zijn vermogen om volwassenen te imiteren, wat voor zijn ouders zeer grappig was. Hij herinnert zich de intimiteit die een deel was van zijn jeugd, maar verbannen werd uit zijn werk en functioneren waarop hij zich geheel gericht had.

Intimiteit heeft meerdere facetten. Cornelis Verhoeven schrijft over 'Een aanslag op de intimiteit' in het publieke debat.¹⁶ Voor hem is intimiteit hetgeen het meest eigen is en dat we niet willen prijsgeven aan de publieke wereld. Het behoort tot de passieve zone van het bestaan waarover niet zo maar in het publiek gediscussieerd zou mogen worden, bijvoorbeeld om zogenaamde taboes op te heffen. Een publieke communicatie blijft aan de buitenkant en is gebonden aan formele, harde eisen.

Valt er over intimiteit dan helemaal niet te communiceren? Er is ook een andere vorm van communicatie, die te maken heeft met de taal van het hart. Vanuit intimiteit vindt een bewustwording plaats van passiviteit en die bevindt zich in een heel andere regio van de existentie, met name "in de regio van het hart als weke kern van het menselijk leven".¹⁷ Welnu, deze weke kern ontdekt Wiid in eerste instantie door zich open te stellen voor de onsamenvangende verhalen van X en Y en vervolgens door de hulp van Buytendagh in een gedeelde passie bij het zoeken naar betekenis. Daardoor worden intieme gevoelens en herinneringen geraakt en opgewekt. In relatie met de ander en het andere, het vreemde, wordt de eigen intimiteit toegelaten en breekt er een teloor

gegaan facet van de existentie door. Verhoeven benadrukt herhaaldelijk in zijn essay dat intimiteit beschermd moet worden, dat we ons moeten durven afsluiten en grenzen stellen aan (te) actieve communicatie van dit domein. Ongetwijfeld is dit juist, maar het paradoxale is, dat intimiteit juist in de communicatie wordt aangeraakt en zich daardoor kan meedelen. Daarmee krijgt intimiteit een tweeledige kwaliteit, te weten: het zich openen voor zichzelf en het afgescheidene, het (nog) niet-bewuste toelaten en anderzijds: het delen van intimiteit in vertrouwen met anderen.

Ik keer terug naar ontluikende besef Wiids van de intimiteit van het wonen. Doordat hij met andere ogen gaat kijken, krijgt zijn woning voor hem een andere betekenis. De woning wordt een plek waar hij uitgaat en binnenkomt, van waaruit hij de zon ziet opkomen en ondergaan. De woning is een plek van waaruit hij het groen, de bloemen en de straten ziet; met de ramen open hoort hij de janfrederik¹⁸ zingen. Hij heeft het huis opgeruimd en zijn testament, het laatste memorandum, gemaakt. Nu bedenkt hij dat hij misschien Joop (Buytendagh) eens kan uitnodigen bij hem thuis. En misschien kan hij dan iets te eten maken; hem kennende zal deze zelf wel wijn meebrengen.

Er is iets gebeurd met Wiid in zijn appartement. Van een dak boven zijn hoofd is het een bezielde plek geworden voor hemzelf en hij komt er ook toe om eens iemand uit te nodigen de drempel over te komen. In het huldeboek voor Bernd Jager¹⁹, krijgt de drempel de betekenis van een heilige plek, want symbolisch gezien is ze de ontmoetingsplaats tussen twee werelden. Ze is een 'tussenruimte' (un espace entre-deux), waar het 'buiten en binnen' tot eenheid worden, waar de ingewijde de vreemdeling ontmoet en waar de dialectiek van het 'binnen en buiten' in contact treedt met het 'ingeslotene en buitengeslotene'. In de roman is het 'binnen' en 'buiten' een steeds terugkerend thema. De bibliothecaris heet *Buytendagh*, niet toevallig. Hij is degene die van buiten informatie aandraagt en daardoor een gids is voor Wiid; hij helpt hem de drempel over naar diens binnenste en intimiteit. Je zou Wiid *Binnendagh* kunnen noemen; hij die informatie transformeert tot innerlijk beleven, dank zij de hulp die hij daarbij krijgt. Zonder hulp voor het angstige gemoed zou je verdwalen, zo constateert Wiid in zijn eigen reflectie als hij zich herinnert dat hij Y hoort zeggen: 'zonder Hermes en zonder Hestia, zonder drempel, zonder haard' (107). Hermes is de god van de drempel, van de grens, van de deurpost, die het komen en gaan behoedt. Metaforisch gezien vervult Buytendagh deze rol; hij is de 'buitenstaander' die op de drempel blijft, maar wel de hand reikt om buiten- en binnenwereld te verbinden en dat is nu juist een Hermeskracht. Ook X en Y kunnen we in dit perspectief zien, misschien meer nog als boodschappers van de goden, waarop in de Romeinse mythologie de nadruk ligt.²⁰ Zij brengen met hun wonderlijke tweegesprekken het proces van transformatie bij Wiid op gang. Zelf zullen zij sterven en ook daarin zien we Hermes die in een hoedanigheid van *Hermes Psychopompos* de zielen van de overledenen naar de onderwereld

begeleid.²¹ Zij sterven opdat Wiid kan leven; het gaat om sterven en herboren worden zoals in de mythe het geval is.

Hestia is de godin van de haard, die het verblijven en het wonen beschermt, en de intimiteit behoedt. Hermes en Hestia staan voor 'de twee polen waartussen ons leven zich afspeelt, stilstand en beweging, rust en arbeid'. (107) Wiid wordt de drempel over geholpen en ingewijd in zijn eigen woning en intimiteit.

De intersubjectieve dynamiek die er ontstaat maakt het wonen tot een specifiek menselijke hoedanigheid. Zoals we zien is Wiid bereid ook Joop in zijn woning uit te nodigen en zo zijn drempel te overschrijden. Hij wordt op zijn beurt als het ware ingewijd om deel te hebben aan de intimiteit van zijn gastheer. Dat krijgt nog eens extra kwaliteit doordat hij iets voor hem wil koken. Uitgenodigd worden voor een maaltijd is een expressie van gastvrijheid en intimiteit. Dit kan gebeuren als men zich 'chez-soi' voelt en de wereld kan organiseren vanuit een centrum.²² Wonen (*habiter*) betekent een zich onttrekken aan de wereld om zich te wortelen in een 'chez-soi'. Het is de bewoner die hiervan de betekenis bepaalt: van een dak boven iemands hoofd, wordt de woning weer een sacrale plek voor degenen die er leven/wonen en voor hen die er worden uitgenodigd, of voor wie de deur altijd openstaat.

Zichzelf 'chez-soi' voelen in de betekenis van zich zelf terugtrekken, heeft alles te maken met het vinden van rust in zich zelf. Dat is bijna het sluitstuk van het proces dat Wiid heeft doorgemaakt en dat door zijn schrijven een diepere betekenis heeft gekregen. "Men moet schrijven om uit te vinden wat geschreven moet worden. Misschien ook leven met het doel niet bang te zijn voor het leven".(167) Dit laat de auteur Wiid zeggen, als hij bij het aanbreken van de nieuwe dag (de dag van zijn opname) zijn typemachine afsluit. Door de takken van de kroonden begint de ochtend te gloren en hij hoort de eerste hik van de janfrederik, die Kaapse lawaaimaker. En hij weet één ding zeker: dat hij vanochtend niet teruggaat naar het ziekenhuis; hij zal de operatie afzeggen.

Gezichtspunt

Deze roman is een uitnodiging tot fenomenologisch begrijpen. Hierbij gaat het dan niet allee om het analyseren van de tekst, maar ook om, zoals Paul Ricœur het stelt, dóór de tekst heen te zoeken naar 'zelfverstaan', met daarbij aandacht voor de ethiek. Het is er Ricœur om doen om, met behulp van de hermeneutische methode, de betekenis van teksten tot een existentieel niveau op te trekken. Elke tekst, zoals elk kunstwerk, heeft een eigen wereld en dus een eigen ratio.²³ Deze trachten we te ontdekken en door eigen kennis, associaties en ervaring te onthullen. Dit begint met de ontleding van de voorliggende feitelijke tekst. Volgende stappen zijn er om in de tussenruimte, 'tussen de regels door' betekenissen te ontdekken, die we met de eigen vooronderstellingen in verband kunnen brengen. Ook metaforen en allegorieën leiden ons naar betekenissen die

boven de inkleuring en opvattingen van de personages uitstijgen.²⁴ We stoten op thema's met hun culturele en historische context, die tenslotte met ons 'zelfverstaan' en met onze wijze van 'in de wereld zijn' te maken hebben. Dit betekent dan een sluitstuk van de interpretatie. Zo'n interpretatie speelt zich af in een vrije ruimte, is geen opsomming van meetbare feiten, bezit geen 'wetenschappelijkheid' in de gebruikelijke betekenis. Ricœur is evenwel van mening, dat deze fenomenologische hermeneutiek "de situatie van het zijn van de mens in het zijn van de wereld" op een ongehoorde wijze zou kunnen verruimen.²⁵

Nu is *Memorandum*, dat ik in de Nederlandse vertaling heb gelezen²⁶, een nogal vreemde roman, waarin op het eerste oog geen samenhangend verhaal is te vinden. Meer lijkt het boek op een reeks vrij willekeurig gerangschikte essays, die ironisch genoeg, ook nog een vorm van wetenschappelijkheid vertonen door de voetnoten met nadere uitleg en verwijzingen. Vervolgens zijn er lijsten met woorden, tabellen en behandelingsschema's toegevoegd.

Een *postmodernistische* roman, zouden we kunnen zeggen, waar het gaat om kenmerken als fragmentatie. Er is geen doorlopend verhaal. Er is eclecticisme: in de gesprekken tussen X en Y komen willekeurige onderwerpen aan de orde die geen onderling thematisch verband schijnen te hebben. Er is vervreemding bij het lezen: de addenda met behandelingsschema en woordenlijst roepen afstand en kilte op. Deze addenda vertegenwoordigen een buitenkant, een schijnvertoning; er is veelvuldig sprake van intertekstualiteit. Niet zonder enige ironie speelt de auteur bijvoorbeeld met de initialen JSB van Johann Sebastiaan Bach, maar ook van J.S. Buytendagh, de bibliothecaris. Beide figuren hebben, zoals eerder gezien, een bijzondere betekenis in het proces dat Wiid doormaakt.

Meerzinnigheid van de tekst en 'zelfverstaan'

Na de eerste lezing van de roman bleef veel onduidelijk. Pas na een nieuwe lectuur, verschenen er door de teksten heen bepaalde thema's, waarvan ik er enkele in het voorgaande heb uitgewerkt en geïnterpreteerd. Daarmee ontdekte ik ook een overkoepelende thematiek, en wel: *het zoeken van de mens naar zingeving in het zicht van het levenseinde*. Vanuit dit perspectief gezien krijgt de vorm van de roman een andere dimensie en wordt zo tot metafoor voor de brokstukken van het leven. Pas in de reflectie ontstaat een betekenisvol geheel; in dit geval geldt dit zowel voor de hoofdpersoon van de roman, als voor degene die tracht te verstaan. Bij een hermeneutische interpretatie zijn metaforen betekenisdragers. Voor *Memorandum* geldt nu dat zijn literaire vorm eveneens betekenis draagt. Het boek schetst in fragmenten de armoede van het beroepsmatig ambtelijk functioneren. De fragmentatie verbeeldt tevens het afbrokkelen van een geordend bestaan dat ooit was gecontroleerd door conventies en regels, door doelgerichtheid en resultaat. De ontbinding van dit

systeem vindt een parallel met een verval van het lichaam van de ongeneeslijk zieke die Wiid is. Zo wordt de roman een symbolisch zinnebeeld van wat er in de menselijke existentie aan de hand is.²⁷ Er is hier ook sprake van ziekte en verval in het uiteen vallen van een oude levenshouding; tegelijkertijd ontstaat er iets nieuws, een andere dimensie van het leven.

Enkele vragen dringen zich hier op: is het leven zelf een ongeneeslijke ziekte? Is dat een metafoor voor de levensgang van Wiid, of van de mens in het algemeen? Een mens kan lijden aan het leven; iedereen maakt het mee dat mensen en dingen, idealen en verwachtingen hem ontvallen, dat hij ziek is en zich bevindt tussen de brokstukken en de chaos. De paradox is echter dat daaruit weer een nieuw begin kan ontstaan, dat het 'oude leven' wordt getransformeerd tot grotere diepgang, of tot spirituele lichtheid. Ziekte en gezondheid komen dan niet tegenover elkaar te staan; er is geen einddoel, of eindsituatie, maar een constante beweging. Dat nu zien we bij de hoofdpersoon van *Memorandum*.

Zowel in de vorm als de inhoud van de teksten is er een meerzinnigheid die tot verstaan en 'zelfverstaan' kunnen leiden. In deze zin kunnen we gewagen van een *Bildungsroman*, een literair genre dat vooral in de 19^e eeuw in Duitsland tot bloei is gekomen. Het betreft een genre dat idealen tot persoonlijke vorming en zelfbestemming in een literaire vorm verhaalt en aan de lezer voorhoudt. Al is er geen sprake meer van een begrensde stroming in deze zin, er is nog altijd literatuur die kan bijdragen aan een grotere bewustwording en aan persoonlijke ontwikkeling. De roman *Memorandum* heeft deze kwaliteit. We kunnen ons als lezer zelf aan de ontwikkeling en de metamorfose van de protagonist spiegelen. Wiid is een exemplarische mens, een voorbeeld, die we kunnen volgen en trachten te begrijpen in zijn proces van reflectie, verwondering, zijn groeiende passie bij zijn zoektocht en zijn overgave, alsook zijn transformatie van een dorre eigenzinnige functionaris naar een ontvankelijke man, zelfs als iemand die het leven liefheeft.

Wiid schrijft een soort verantwoording van zijn zoektocht, een reflectie op de indrukken en de brokstukken van informatie die hij al schrijvend tot een nieuwe betekenis omvormt waardoor zich ongekende dimensies ontwikkelen. We zien dat zich een nieuwe bewustwording en identiteit aandient, als hij schrijft: "Nooit had ik kunnen denken dat ik ooit op een dag voor mijzelf in een vreemde taal zou staan zingen terwijl ik 's avonds mijn afwas deed".(148) Ja, hij zingt Schubert:

'Du bist die Ruh,
Der Friede mild,
Die Sehnsucht du,
Und was sie stillt.

Ich weihe dir
 Voll Lust und Schmerz
 Zur Wohnung hier
 Mein Aug und Herz.

Kehr ein bei mir,
 Und schließe du
 Still hinter dir
 Die Pforten zu.'

Men zou 'Du' kunnen zien als zijn nieuwe zelf, zijn nieuwe identiteit. Waar sprake was van scheiding en van dualiteit, ontstaat nu een sacrale ontvangst. Zijn 'weke delen van het hart' worden mede ingesloten. 'Oog en hart worden je tot woning aangereikt en gewijd. Kom binnen bij mij en sluit de poorten achter je'. Er is een eenheid ontstaan en vooral, hij heeft een woning voor zichzelf gevonden. Met een verwijzing naar Baudelaire schrijft Bachelard over zo'n zielstoestand: "Dans l'âme détendue qui médite et qui rêve, une immensité semble attendre les images de l'immensité. L'esprit voit et revoit des objets. L'âme dans un objet trouve le nid d'une immensité."²⁸ Hier spreekt de oneindigheid van de intieme ruimte, die tevens een bezielde ruimte is en die ontstijgt aan het proces van verval.

Voltooiing en erflating

Het schriftelijk verslag (de roman) dat de hoofdpersoon Wiid nalaat, eindigt met een naschrift dat ik integraal opneem vanwege de symbolische betekenis. En daarbij is het een prachtige tekst.(172-174)

Naspel 07.15 uur

Het daghet in het Oosten! Passacaglia (voor JSB)

En elke ochtend die me nog gegeven is, zal ik langzaam lopen door de straten van mijn stad en letten onderwijl op al wat leeft, en al te raden trachten wat zich wellicht in hagens nesten bergt, of in de bomen, of plannen maken om met zoiets van vooraf aan te vangen ofwel een ander nest betrekken omwille van het overleven. En als een wichelaar zal ik alles lezen wat ik ontmoet op mijn pad, het eerste geel op de bladeren, want het wordt herfst, de zachte luchten van april, glanzende papiertjes zal ik lezen weggeworpen op straathoeken, scherfjes glas schitterend op het asfalt, schaduwen hangend om bakstenen hoeken, fronten van winkelketens. Mijn broers, als ik het wéér kon doen, zal ik dan zeggen, zou ik voor jullie een andere bouwmeester zoeken, vergeef me. Op de middenberm van mijn boulevards zal ik staan en hen consacreran, de vier windrichtingen aanroepen, de weidse hemelstreken van de lucht uitmeten, de hemellijnen en hun kruispunt, cardo, decamanus²⁹, decussis. De heilige cirkel zal ik rondwandelen, ik,

stadsverfraaier van weleer, en alles wat ongestuurd lijkt en gedesoriënteerd, tot niet maken in mijn hart, alles weer hertoveren met betekenis, alles contempleren en van aanvang af meedenken met de sterren en bij de toegangswegen de witte vaars van mijn linkervoet uitspannen, en de witte stier van mijn rechter-, optillen de ploeg en transporter, zodat Parow op de juiste plek profaan kan zijn. De stromen van verkeer zal ik dirigeren, twee, drie maten lang, de uitlaatgassen, de wielen, het geblikker van verhit metaal, de naamplaten, de lantaarns en de tekens, de schoorstenen, het prikkeldraad, het grijze beton, dit alles zal ik zegenen. De haastigen die niet letten op hun schaduw, zal ik drukken aan mijn borst. Ik zal de schaduw zijn, het lied en het verlangen, ik de wolk vastbinden, ik, de reiniger, zal de vochten aanroepen en verzamelaar zijn van al wat mij te ontvallen dreigde. Het was niet voor niets, als ik het nog vermag met mijn laatste droesem leven, een schat ontvangen, een schitterende wond door geen mot of roest gedeerd. Ik zal het deksel van het mangat in het midden optillen en daar ontmoeten de godin van dit schrijven, Mania met de bonte bussel slangen op haar hoofd en zij en ik en X en Y altogader zullen rondwaren over de pleintjes en de geplaveide paadjes, de taxi's en de bussen, de haltes langs, de morsige marktplaatsen en de kleine buurtwinkels, de pandjeshuizen de handelaren in tweede hands kasten, totdat de laatste schemer daalt en ik voorgoed kan betrekken de donkere schacht om daar zoals het hoort voor eeuwig deze trieste stad van onderaf te voeden met mijn fluisteringen. Vreemdeling, wees welkom op deze plek! De dood is hier hersteld! En mocht ik dan een zwerver zien, vóór de laatste ommegang, die net als ik behoefte heeft aan troost, zal ik zijn vriend en hospes zijn en hem brengen naar Mimosa, naar mijn nest reeds voor hem voorbereid als erfenis en tot aan het einde bij hem blijven.

In de vroege ochtend sluit Wiid zijn verslag af; hij heeft besloten zich niet verder te laten behandelen en thuis te blijven. 'Het daghet in het oosten', zo noemt hij het naspel dat hij opdraagt aan 'JSB' – de initialen van de bibliothecaris J.S. Buytendagh. De titel verwijst naar een middeleeuws lied over een vrouw die te horen krijgt dat haar minnaar gedood is. Wiid ziet de dood in de ogen, maar er is ook iets anders: letterlijk wordt het dag, het wordt licht en hij schrijft: "En elke ochtend die me nog gegeven is, ..." Daarop volgt de tekst³⁰ die vooral een loflied is op de wereld rondom hem, de wereld waarin hij leeft, die hij kan beschouwen en waarvan hij kan genieten: de bomen, de luchten, de vogels, de nesten, de lente en de herfst. En op de middenberm van zijn boulevards, waarvoor hij ooit verantwoordelijk was, zal hij staan en de vier windrichtingen aanroepen en hen consacreran, zoals in de oudheid waar gebouwd werd op een heilige plek. Hij zal de cirkel rondwandelen – hij, de 'stadsverfraaier' van weleer. En hij zal alles hertoveren en van betekenis voorzien. Wiid heeft zijn oude functie getransformeerd; zijn universum van papier en regels en documenten is veranderd in een nieuwe werkelijke wereld, een wereld ook die hij kan contempleren, kan aanschouwen; een wereld waarvan hij zowel de schoonheid als de schaduwzijden kan zien. Hij is zelf een nieuwe mens die de poëzie in het leven heeft ontdekt, het lied en het verlangen, "die de wolk zal vastbinden en de vochten aanroepen". Hij bevindt zich in een heilige cirkel. Men zou kunnen

zeggen dat Wiid van een *linear leven* is getransformeerd tot een *cyclisch leven*. Doelgerichtheid en resultaat, vooruitgang en prestatie, organisatie en efficiency, meetbaarheid en ratio domineerden destijds zijn vroeger leven. Nu wandelt hij rond in een 'heilige cirkel', in een cyclische tijd: "Elke ochtend die me nog gegeven is...." zal hij hetzelfde doen en zien en ervaren vanuit zijn woning die hem tot 'nest' geworden is.

Het naschrift heeft als titel: *Passacaglia*, verwijzend naar een orgelfuga van Johann Sebastian Bach (JSB). Het basthema in een dergelijk muziekstuk wordt van het begin tot het eind zonder onderbreken herhaald; daarboven worden variaties gemaakt.³¹ Als we deze tekst en de muziek samenbrengen, dan hebben we een sterk symbool van de verandering die zich in de mens Wiid heeft voltrokken. Een steeds weerkerend ritme en thema is de kern van de muziek. In de tekst is er een zich herhalend viereen, contempleren en ervaren van de werkelijkheid. Hiervoor openstaan, er zich aan overgeven en een zuivere acceptatie van wat er is in al zijn rijkdom, daar gaat het om.

Ik wil hierbij een relatie leggen met de rede over *Gelassenheit* die Martin Heidegger bij een herdenking in 1955 uitsprak.³² Aan deze tekst heeft de auteur in de publicatie een fictieve dialoog toegevoegd. Hierin evocert hij twee denkwijzen: *het rekenende denken*, waarmee is bedoeld, het denken in de zin van plannen maken, navorsen, ondernemen, rekening houden met omstandigheden. Het is met andere woorden een welberekend denken, gericht op doel, resultaat en calculatie. De andere manier van denken is *het nadenken*, het bezonnen denken van de mens als 'het zich bezinnende wezen'. Bij dit bezonnen denken gaat het om ontvankelijkheid en het zich openstellen voor het geheim. "Zij schenken de mogelijkheid ons op een gans andere wijze in de wereld op te houden".³³ Zij schenken ons uitzicht op een nieuw grondvest zijn.

'Verlangen naar wat?' vraagt Wiid zich in de roman af. Het is het gegrond zijn dat Wiid in zijn *Passacaglia* oproept, een rijkdom aan kalmte, rust en vreugde die hem ten deel valt in de herhaling van het natuurlijke ritme van de dag. Tegelijkertijd ziet hij zijn vroegere werk in een andere dimensie, in een betekenis van sacraliteit die uitstijgt boven zijn indertijd berekende en gefragmenteerde handelen. Volgens Heidegger leidt het loslaten van een berekenende mentaliteit tot luisterbereidheid, tot edelmoedig geduld en openstaan voor de toespraak van het Zijn. *De gelatenheid* schenkt de mens de ervaring van het Geheim, waarin hij berust of geborgen is.³⁴ Daar is Wiid aangekomen, die tevens bereid is om de donkere schacht, het graf, te betrekken en de dood als vreemdeling welkom te heten. "De dood is hier hersteld".(174) Maar tot aan de laatste ommegang, tot vóór het einde, zal hij in staat zijn om zichzelf en ook een andere zwerver troost te schenken, door hem naar *Mimosa*, *zijn nest* te leiden, 'reeds voor hem voorbereid als erfenis'.

De Passacaglia is de erflating van Wiid aan degene die dit leest. De auteur, Marlene van Niekerk, heeft een verhaal geschreven uit de fragmenten van een fictief alledaags leven in het zicht van het einde, waarvan de betekenis en vervulling is ontvangen in een openstaan voor het *Geheim van het Zijn*.

Noten

¹ Marlene van Niekerk, *Memorandum*. Vertaald uit het Afrikaans door Riet de Jong-Goossens. Amsterdam-Antwerpen 2007. In de Zuid-Afrikaanse uitgave (2006) zijn tussen de tekst afbeeldingen van 16 schilderijen van een vriend: opgenomen : Adriaan van Zyl, 'Hospitaalreeks 2004-2006', waardoor een wisselwerking tussen woord en beeld ontstond. Slechts zes van deze afbeeldingen zijn in deze vertaling in de omslag verwerkt. In de hier voorliggende tekst vermeld ik tussen () de paginanummers uit de roman.

² Lezing van Marlene van Niekerk op 21 februari 2008 aan de faculteit filosofie van de Radboud Universiteit te Nijmegen.

³ Bernd Jager, 'De strijd om het dagelijks bestaan en de geest der gastvrijheid', in: *De uil van Minerva. Tijdschrift voor Geschiedenis en wijsbegeerte van de cultuur*. Vol. 32 No.2, 1996.

⁴ Bernd Jager, 1996 p. 14.

⁵ Idem p.16.

⁶ Idem p. 23.

⁷ Bernd Jager, 1996, p. 23.

⁸ Bernd Jager, 1996,p.14.

⁹ Ik geef hierbij enkele voorbeelden, zoals die in Memorandum 2 zijn opgenomen; sommige termen zijn fonetisch door Wiid onthouden: u-ro-piegum= uropygium= staartknobbel; hoem ba-ba = Humbaba, Meso- potamische God van de onderwereld, de ingewanden; aars-moer-anti= Artis bene moriendi= literaire teksten met tekeningen voor een goede dood; die-oes-cure= Dioscure (Gr.) voor Gemini. Zo is een veertigtal termen opgenomen en verklaard.

¹⁰ Cornelis Verhoeven, *Inleiding tot de verwondering*, z.p., Damon 1999, p. 23 (oorspronkelijk, Utrecht, Ambo 1969).

¹¹ Jacques De Visser, *Het symbolisch verlangen*, Klement Kampen 2002, p.59.

¹² Oorspronkelijke uitgave: Gaston Bachelard, *La poétique de l'espace*, Parijs, PUF, 1957. Voortaan zal ik naar deze uitgave verwijzen.

¹³ Bachelard, p. 98: "Het nest, zoals elk beeld van rust en stilte, associeert zich onmiddellijk met het beeld van het eenvoudige huis".

¹⁴ Mircea Eliade, *Das Heilige und das Profane vom Wesen des Religiösen*, Insel Taschenbuch 1998, pp 47-49.

¹⁵ Bachelard, p. 103. Eigen vertaling: "zoals een nest in de wereld waarin wij leven in een oorspronkelijk vertrouwen, als wij in onze dromen werkelijk deelhebben aan de veiligheid van de eerste woning."

¹⁶ Cornelis Verhoeven, 'Een aanslag op de intimiteit', in: *Streven*, februari 1979, pp 414-421.

¹⁷ Idem, p. 419.

¹⁸ De janfrederik is een veel lawaai makende Afrikaanse vogel

¹⁹ CIRP: Cercle interdisciplinaire de recherches phénoménologiques, *Essais de psychologie phénoménologique-existentielle*. Université de Québec á Montréal, 2006. René-Pierre Le Scouarnec, 'Habiter, demeurer, appartenir'. p. 146

²⁰ Joke en Ko Lankester, *Encyclopedie van de Westerse goden en godinnen*, Baarn 2004, p. 121-123. De auteurs schrijven hier: "Hermes overstijgt de verschillen waar anderen op vastlopen en brengt twee tegenpolen samen. Waar twee mensen in liefde samenkomen is de kracht van Hermes werkzaam."

²¹ Idem, p. 122.

²² CIRP, Pierre Le Scouarnec, p.127.

²³ Jacques De Visscher, *Ricœur: De weg naar verstaan*. Kampen, Klement, 2007, p. 159.

²⁴ De Visscher, p. 169.

²⁵ Idem, p. 175

²⁶ Al eerder is aangegeven dat de Nederlandse uitgave enigszins verschilt van de oorspronkelijke Zuid- Afrikaanse uitgave, met name waar het gaat om de afbeeldingen van 12 schilderijen in deze uitgave. Deze voegen nl. qua sfeer en betekenis wel iets toe, hetgeen in de vertaling wat moeilijker valt te ontdekken.

²⁷ Jacques De Visscher, *Het Symbolische Verlangen*. Kampen, Klement, 2004, p.59.

²⁸ Bachelard, p. 174; eigen vertaling: "In de ontspannen ziel die mediteert en droomt, lijkt een onmetelijkheid te wachten op onmetelijke beelden. De geest ziet, en ziet de dingen opnieuw. De ziel in een object vindt het nest in zijn onmetelijkheid".

²⁹ Noord-Zuid en Oost-West lijnen bij nieuwe vestigingen in de Antieke tijd..

³⁰ Zie hiervoor pp. 94-95.

³¹ Caspar Höweler, *XYZ der muziek*. Hilversum 1966. p. 470.

Er zijn talrijke Passacaglia's voor orgel, waarvan de beroemdste deze van Bach in C is.

³² Martin Heidegger, *Gelatenheid*. (Vertaald, ingeleid en van commentaar voorzien door Etienne van Doosselaere). Tiel-Amsterdam, Lannoo, 1979.

³³ Idem p. 42

³⁴ Heidegger, *Gelatenheid*, Commentaar Van Doosselaere. p.80.